

ÖZGÜN BASKI RESİM EĞİTİMİNDE EDEBİYATIN ROLÜ: NERUDA VE O'MEARA ÖRNEĞİ

UMUT DEMİREL

ÖZ

20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze sanata ve sanatçıya olan yaklaşım farklılaşmış; Performans Sanatı, Post-Modern Sanat, Beden Sanatı, Dijital Sanat gibi disiplinlerarası yaklaşımlar taşıyan birçok sanat anlayışı ve güzel sanatlar öğretimi anlayışını tekrar gözden geçirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan araştırmada Özgün Baskı Resim dersinde disiplinler arası ele alış ile Özgün Baskı Resim Dersi ile Edebiyatın ilişkisi irdelenmiştir. Araştırmada Deneysel Araştırma Yöntemi kullanılmıştır. Özgün Baskı Resim dersiyle Edebiyatın ilişkisi Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarım Bölümü 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin Özgün Baskı Resim Dersi final ödevleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özgün Baskı Resim Dersinin disiplinlerarasılık ilişkisi bağlamında ele alınması gereksinimine vurgu yapmaktadır. Bu araştırmanın önemi farklı disiplinlerin bir arada kullanılmasının öğrencilerin yaratıcılıkları üzerindeki etkisinin tespit edilmesinin yanı sıra Edebiyatın şiir dalı ile Görsel Sanatların Özgün Baskı Resim dalı arasındaki bağlantıyı tespit etme ve tarihsel süreci ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Disiplinlerarası, Edebiyat, Özgün Baskı Resim, Gravür Baskı, Linol Baskı.

THE ROLE OF LITERATURE IN ORIGINAL PRINT PAINTING EDUCATION: NERUDA AND O'MEARA

UMUT DEMİREL

ABSTRACT

From the second half of the 20th century to the present, perceptions of art and artists have changed; such as performance art, postmodern art, body art, dijital art, and the need to re-evaluate the understanding of art education have emerged. In this respect, as an interdisciplinary approach in original print painting education, the relationship between the course of original print painting and literature is examined in this study. The research employs the Method of Experimental Research. The relationship between original print painting and literature was tried to be presented with the final projects of the 1st and 2nd grade students who study Visual Communication Design at Faculty of Fine Arts in Hacı Bayram Veli University. This study emphasizes the need to consider the Original Print Painting course in the context of interdisciplinary relationship. The research is important not only because it sheds light on the effects of using different discipline, together over the creativity of the students but also it reveals the historical background and relationship between the poetry of literature and original print painting of Visual Arts.

Keywords: Interdisciplinority, Literature, Original Printing Painting, Gravure Printing, Lino Printing.

GİRİŞ

Farklı sanat akım ve hareketlerinin birlikteliğinin görüldüğü dönem 20. yüzyıldır. Günümüze uzanan 20. yüzyıl sanat evreninde resim, edebiyat, müzik, hareket-dans, video gibi dallar bir arada görülmekte, böylece farklı sanat anlatım tarzı ortaya çıkmaktadır. Farklı sanat branşlarını oluşturan hatların ve farkların geçmesi, bu farkların daha geçişken bir oluşuma evrilmesi, sanat öğretiminde bahsedilen değişmeye uygun biçimde yapılanmaya ulaşılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çağın gerekliliği düşünülerek ve hesaplanarak bu değişimi yansıtan faaliyetlerde bulunmak ve değişik dalların beraberliğinin uygulamaya konulabileceği çalışma ve uygulama sürelerine imkan sağlamak ülkemizdeki sanat kurumlarının amaçları arasındadır. Farklı dalların bir arada gerçekleşen sanat eğitimi sayesinde sanat eğitimi alan öğrencilerde dünyanın farklı yerlerinde yapılan sanatlarla ilgili bilgi birikimi oluşurken alandaki yeni yapılan deneysel çalışmalar ile öğrencilerin özgün bir ifade biçimine ulaşabilmeleri amaçlanmaktadır. Akademisyen, eğitim öğretim süreci sırasında günün sanat yaklaşımlarını göz önünde bulundurmalı, bununla beraber çağı anlamaya çalışarak disiplinler arası yaklaşımları öğrencilerle ele almaya çalışmalıdır. Farklı disiplinlerin birlikteliğinden ortaya çıkarılan yeni sanatsal ifadeler, malzeme kullanımlarındaki geniş olanaklar ister istemez sanat eğitimi süresince de yeni arayışları ortaya çıkaracaktır. Günümüz yaygın sanat öğretiminde, güncel sanat olayları hakkında bilgisi olan, geçiş halindeki eser anlayışını fark edip fikir yürütebilen, daha önce yapılmış sanat ürünleri ile güncel sanat ürünlerini yorumlayarak değer yargısı ortaya koyan sanat eğitimcilerine gereksinim duyulmaktadır. Kendi çalışmalarını ve alandaki çalışmaları tekrar etmekten uzaklaşarak, disiplinler arası bir yaklaşımla içinde bulunulan çağdaki yeniliklerin farkında olan, çağın gereklerine uygun eğitim yaklaşımlarını ders programlarına dahil edebilecek sanat eğitimcilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Özgün Baskı Resim eğitiminde nitelikli eserler tarihi süreç içerisinde meydana gelen deneyimlerden yararlanan, çağın getirdiği imkanlarla farklı eserler ortaya çıkarmayı amaç edinen, biçimsellikten ziyade düşünsel bir alt yapıda varlığını ortaya koyan bir anlayışla çalışılabilir. Özgün Baskı Resim eğitimi sürecine edebiyat eklenerek disiplinler arası bir yaklaşımın ortaya çıkması sağlanmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda araştırma konumuza benzer çalışmalardan; Süzen'in (2010) Sanatta Disiplinler arası Bir Yaklaşım: Enstalasyon Sanatı ve Genco Gülan Örnekleme adlı çalışmasında, düzenleme sanatı ile Genco Gülan modeliyle, düzenleme sanatı ve sanat çalışmasının izleyici üzerinde meydana getirdiği tesir irdelenmiştir. Fırat (2013) Edebiyat Tarihinde Resim ve Şiir Analogisi isimli çalışmasında; Görsel sanatların maddesel evrenin yansıması veya simgelemi şeklinde tarif edildiği klasik dönem düşüncesine odaklanarak, benzeşime etkileri araştırılmıştır. Aydoğan (2008) Sanatta Disiplinler Arası Bir Yaklaşım: Performans Sanatı adlı çalışmasında; Değişik literatürlerden yararlanılarak, performans sanatın sağladığı farklı yaklaşımlar ve disiplinler arası ilişki gelişim aşamasında incelenmiştir. Üstüner (2007) Disiplinler arası Sanat ve Sanat Eğitime Etkisi adlı çalışmasında: Disiplinler arası Sanat ve Sanat Eğitime tesirleri ortaya konmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, kendisini disiplinler arasılık şeklinde tarif eden prototipin incelenmesi, başlangıçtan bugüne disiplinler arası sanatın ehemmiyeti ile disiplinler arası sanatın sanat öğretimine yansımalarına dair görüşlerin irdelenmesi ve akademisyenlerin araştırmaya yönelik fikirleri alınması hedeflenmiştir. Savaş (2010) Disiplinler arası Sanat

Etkileşimlerinden Seramik sanatı ve Eğitime Etkileri adlı çalışmasında; Yaşadığımız dönemde sanat anlayışında farklı sanat dallarının arasında olan tesire bakılmakta, sanatsal objeler bu kapsamda biçimlenmektedir. Araştırmada disiplinler arası sanat etkilerinin seramik sanata ile öğretimine yansımaları araştırılmaktadır. Bingöl'ün çalışmasında; (2015) "Desen Eğitiminde Edebiyatın Rolü: Kafka ve Wells Örneği" adlı araştırmasında; desen derslerinde edebiyat ilişkisi incelenmektedir.

ÖZGÜN BASKI RESİM

Özgün Baskı Resim'in süreç içerisindeki ilerlemesine bakıldığı zaman, ortaya çıkışının insanlığın birinci çalışmalarını ortaya çıkardığı mağaradaki resimlerine uzandığı anlaşılmaktadır. Grafik sanatın dalı kabul edilen ve birçok baskı tekniklerini bünyesinde barındırmaktadır. Çin'de yazının M.Ö. 3000 yılında icat edilmesi, ondan sonra da M.S. 105 senesinde kâğıdın icat edilmesi ile yeni bir nitelikte baskı tekniği kazanılmıştır. Budizm'in Hindistan üzerinden Çin'e yayılması bu gelişimde en önemli etken görülmektedir. Diamond Sutra isimli çalışma, M. S. 868 yıllarına ait 5 metrelik ilk ağaç baskı çalışmasıdır. Bu dönem baskılarında kutsal inancı tasvir eden çalışmaların, sanat özelliği taşımasına rağmen halk sanatının başlangıç ürünleri olarak gelecek dönem tekniklerin ve uygulamaların gelişim ve ilerlemesinde önemli rol aldıkları görülmüştür. (Ayan, 2007, s. 22).

İpek, litografi, linolyum, ağaç ya da çinko benzeri farklı materyallerden yararlanılarak hazırlanan bir kalıp ile kağıt'a ya da değişik yüzeyler ve materyallere aktarılan kompozisyonlara, Özgün Baskı Resim denilmektedir. Tek kalıp ile birçok baskı yapısı tekniğinin bulunuşu, Çin ve Kore olarak kabul edilse bile 1450'li yıllarda Almanya'da çalışılmasıyla önemli bir yer kazanmıştır. Mısır uygarlığından başlayıp Çin'den Sümerler'e oradan da Hititler'e kadar süren tarihsel bir gelişimle beraber M.Ö.105 tarihinde kağıt icadıyla birlikte meydana gelen sanat olarak görülmektedir (Pekmezci, 1993, s. 10). Sanatçısı tarafından hususi olarak ortaya çıkarılan kalıplar vasıtasıyla ya da doğrudan doğruya farklı bir zemine kaliteli bir şekilde ve mümkün olduğunca bire bir, miktar olarak istenilen adette aktarım işlemi, kısaca Özgün Baskı Resmin tanımıdır. Tasarıma veya seçilen malzemeye göre kalıbın hazırlanışı değişse bile bir zemindeki oluşumu başka bir zemine geçirme mantığı ile çoğaltmak için kalıp hazırlanır. İstenilen malzemeye veya tasarıma uygun kalıbın hazırlanışı farklılaşsa bile uygulamanın yapıldığı pres makinesine göre değişiklik gösterse de kalıplar yapılırken tercih edilen malzemeye uygun baskı presleri olabileceği gibi birçok teknikte hiçbir makine gerekmeden de basım işi gerçekleştirilebilir. Baskı sanatçısı kalıp oluştururken kompozisyona uygun yüzey denemelerine gidebilir (Limon, 2001, s. 9). Özgün Baskı Resim yönteminin özünde yazı ve kompozisyonları teksir yatmakla birlikte bu teknik daha çok sanatsal çoğaltımlarda tercih edilmektedir. Herhangi bir nesneyi resimsel teksir işinin temelinde çağımızın Özgün Baskı Resim tekniklerine benzeyen insanlığın ilk sanatsal çalışmalar yatmaktadır. Özgün Baskı Resim yöntemleriyle çoğunlukla insan eliyle meydana getirilen kalıplar ile belirli sayıda ve tıpkıbasımı bir tekrar olmayacak sanat ürünleri yapılmaktadır. Gerek çukur baskı (gravür) ve yüksek baskı (linol, baskı- ağaç baskı) ya da ipek baskı matbaacılık yöntemleriyle ilgili sanat alanı olarak uzun bir dönem kullanılmıştır. Yukarıda anlatılan baskı teknikleriyle birçok belge, kitap, mecmualarda baskı yapılamaya devam etmektedir. Uzun yıllar boyunca bu baskı tekniklerinin sanat alanında

da çalışılması neticesinde farklı tekniklerinde geliştirildiği görülmektedir. Özgün Baskı Resim yöntemleri ülkemizdeki Güzel Sanatlar Fakültelerinde ders olarak da verilmekle birlikte uzun yıllardır uygulanan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Bacaksız, 2009, s. 7).

Özgün Baskı Resim karşımıza ilk defa Mısır ve Mezopotamya'da ıstampa şeklinde kullanılmasıyla çıkmıştır. Yazının Çin'de icat edilmesiyle beraber, baskı tekniğinin bulunuşu insanlık tarihinin en önemli buluşlarından biri olduğu kabul edilmektedir. Kitap basımlarında yüksek baskı tekniğinin kullanılması, 15. Yüzyılda Avrupa'da baskı tekniğinin bulunması ile olmuştur. Bu dönemde ilk resimli kitaplar yayımlandığı görülmüştür. Lucas Granach ve Albrecht Dürer'in dinsel anlatımları kapsayan özgün resimleri ağaç kalıplarla çoğaltılması 16. yy'da olmuştur. 15. yüzyılda Gravür baskının ortaya çıkışı, ağaç baskının ilgisini 19. yüzyıla değin düşmesine neden olmuştur. Paul Gauguin (1848-1903) artistik eserler yaratan gravür tekniğini kullanan sanatçı tekniğe yeniden hayat vermiştir. Gri değerlere ulaşmak amacıyla kullanılan yöntemlerden değişik bir yöntem geliştirmiştir. Munch ilerleyen dönemlerde ahşap baskıları geniş koyu parçalar uygulayarak dışavurumcu tesirler yaratmıştır (Akalan, 2000, s. 146). 1911 yılında Woodbasket'te bulunan Der Blauue Reiter grubu, Wadsiy Kandinsky ve Franz Marc yönettiği görülmektedir. Bahsedilen akım ile beraber Kandinsky'nin, arı biçim ile renge şekli ve rengine konsantre olan hazır muhtevadan arındığı görülmektedir. Albrecht Dürer benzeri ressamın birçoğu, Özgün Baskı Resim ve benzer yöntemleri 20. yüzyıla kadar kullanmışlardır. ABD'de 2. Dünya savaşı sonrası ahşap baskı tekniğine olan ilginin arttığı görülmektedir. Michael Rothstein ABD'nde, John Ross, Carol Summers ve Seong Moy benzeri sanatçılar İngiltere'de alanda çalışmayı sürdürmüşlerdir. Fransa'daki eserlerinde Pablo Picasso (1881-1973) ağaç baskı tekniğini kullandığı görülmektedir (Pekmezci, 1993, s. 10). Türkiye'de Özgün Baskı Resim İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Leopold Levy ve Sabri Berkel, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Muammer Bakır, Nevzat Akoral, ve Mürşide İçmeli ile, İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar yüksek Okulu'nda Mustafa Asher, ve onların eğitim verdikleri öğrencilerle, Özgün Baskı Resim günümüzde ki anlamına ulaşmıştır. Fakat, geleneksel tekniklerle ortaya çıkarılan bu baskılar, çoğaltma teknikleriyle de değişime uğramışlardır (Akalin, 2003, s. 131).

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ilanından sonra, 1924 senesinde eğitim-öğretim yapılanmasında yenilik çalışması başlamış ve reform çalışmaları doğrultusunda, birçok sanatçı Fransa ve Almanya başta olmak üzere Avrupa'ya eğitim için yollanmıştır. Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü'nde 1928-1929 eğitim-öğretim döneminde kurum büyütülmüş, 1032-1933 eğitim-öğretim döneminde, Resim-iş Bölümü kurulmuştur. Bölümde Hayrullah Örs, Malik Aksel, Şinasi Barutçu, Ferit Apa, Refik Epikman idaresinde Özgün Baskı Resmin, monotipi ve yüksek baskı teknikleriyle dersler verilmiştir. Bauhaus tarzı Avrupa'nın en gelişmiş okulu model alınarak 1957 senesinde Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu kurulmuş; Grafik Sanatlar Grafik Sanatlar Bölümü'nde, Mustafa Asher, 1958-1959 yılında tahta oyma basna teknikleri, 1960'da yılında metal baskı, ipek baskı ve taş baskı teknikleri ile Özgün Baskı Resim çalışmalarına başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın Kültür Dairesi Bakanı Büyükelçi Semih Günver tarafından 1972 senesinde Cumhuriyetin 50. Yılı etkinlikleri kapsamında "Çağdaş Türk Gravür Sanatı" konusunda yabancı ülkelerde bir sergi düzenlenmesi için Mustafa Asher görevlendirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın desteği ile yapılan bu sergi yabancı ülkelerde yinelenmesiyle 1974 senesinde yapılan Devler Resim Heykel sergisinde ilk defa Baskı

Resime ödül verilmesi genç nesil sanatçıların Özgün Baskı Resim dalının gelişmesinde önemli bir katkısı olmuştur. Bunların yanı sıra Viking, DYÖ, Esbank, Devlet Özgün Baskı Resim yarışmaları benzeri yarışmalı sergiler olmuştur. Bu sayede Özgün Baskı Resim alanında bir artış olmuş, sanatçılar sanatsal ve teknik açıdan çağdaş ve evrensel dili öğrenmek için incelemeler yapmaya yönelmiştir. Eserlerin meydana gelmesinde, ülkemizde tarihi değerlerin sunulması, bunların yabancı ülkelerde ilgiyle karşılanması, güzel dönüşler almasıyla sanatçıyı koruma ve teşvik etmeyi üstlenen resmi ve özel kurumların katkısı büyüktür. Başlangıcından itibaren ülkemizde sanat eğitimi veren kurumların sayısı hızla çoğalmış, bahsedilen kurumlarda Özgün Baskı Resim sanatının gelişmesi için birçok eğitimci-sanatçının çabalarıyla Özgün Baskı Resim atölyeleri oluşturulmuştur. Günümüzde, Güzel Sanatlar Fakültelerinin birçoğunda, eğitim fakültelerinde sanat eğitimi gören öğrenciler, Özgün Baskı Resim dersi almaktadır (Toprak, 2009, s. III-IV).

DİSİPLİNLERARASI SANAT

60'lı ve 70'li senelerde meydana gelen yeni yaklaşımlar yalnızca biçimciliğe reaksiyon olarak değil, bu akımdan evvelki sanat anlayışına dair yargıları ile yeni fikirleri irdeleyerek bunlara seçenekli malzemeler ve teknikler sunulmuştur. Sanatın ve sanatçının tanımını genişletmişler böylece sanatçının ve sanat izleyicisinin rolünü yeniden biçimlendirmişlerdir. Performans sanatı, disiplinler arası yaklaşımla birlikte şiir, müzik, dans, video, tiyatro benzeri sanat dalları yaşayan sanatçı faaliyetleri gibi diğer sanat alanları ve canlı sanatçı eylemleri gibi modern sanat alanında kendine alan bulmuş bir sanat dalıdır (Aydoğan, 2008, s.3).

Disiplinler arası kavramının, kendine özgü doktrinleri bulunan disiplinlerden ya da daha fazlasının bir araya gelerek ortak çalışmalarda yer alması olarak nitelendirilen iki farklı başlık olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Adı geçen başlıklardan ilki sanat disiplinlerinin kendi aralarında meydana gelen etkileşim, ikicisi ise bilim disiplinleri ile sanat olgusundan ortaya çıkan iletişim ve etkileşim olarak kabul edilmektedir (Savaş, 2010, s.5).

Sanat, farklı disiplinlerin bir biri ile etkileşimi bakımından önümüze çıkan en köklü paylaşım sahalarından bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bilhassa Rönesans çağın da sanatçıların pek çok alanda çalıştığı, incelemeler ve icatlar yaptıkları görülmektedir. Leonardo da Vinci'nin çalışmaları bunun en iyi örnekleri arasındadır.

Fotoğrafın bulunması ile beraber 1950 yıllardan sonra hayatımızda ki her materyalin sanat materyaline dönüşmüş olması, teknoloji ile birlikte gelen disiplinler birlikteliği düşünceyi hemen hemen mecburi hale getirmiştir. Ortaya çıkan sanat ürününün yer aldığı dönemin yakalamaları açısından önemli bir adımdır. Sanat alanları arasındaki keskin sınırlar özellikle çağımızın değişen algısı ile ortadan kalkmıştır. Sanatçının hangi malzemeyi, neyi, nasıl bir araya getirdiğinden çok anlatmak istediği şey nasıl bir his verdiği ve bıraktığı intiba öne çıkmaya başlamıştır. Tasarım alanında, en uygun tasarıma hangi malzemeyle ulaşacağını düşünen, düşündüren kimliğini dile getirebileceğini sorgulayan bir sanatçı kimliğine, sadece el işçiliğini konuşturan zanaatçı özelliğinden sıyrılarak ulaşmıştır (Gökkaya, 2013, s.26). Sanat ve bilim alanlarındaki sınırlar, disiplinler arası etkileşimler genişletilerek, farklı bakış açıları ve çözüm önerilerinin üretildiği görülmektedir. Bu durumun sanat alanlarına yeni perspektifler getirdiği görülmüştür. Klee sa-

natın görevini, baş döndürücü süratle gelişen evrenimizde fark edilemeyi fark edilebilir hale getirmek, hakikatlerin anlatımının karşılanacağı formlar meydana getirmek, şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca sanatın bu fonksiyonu, değişik sanat dallarının karşılıklı etkilerini mümkün olduğunca yaklaştırmıştır (Erdal, 2009, akt: Bingöl, 2015, s.29). Bilgisayar teknolojilerinden uzak kalmak, içinde bulunduğumuz elektronik çağda olanaksız görülmektedir. Günümüzde bilgisayarların görsel bilgilerin saklanması ve baştan depolanmasında, yeniden çalışılmasında kullanılmasının kaçınılmaz olması, sanat arayışında kullanılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Video sanatına örnek olarak 1967 senesinde Nam June Paik'in Charlotte Moormanle birlikte ortaya çıkardıkları hızlı eserler gösterilmektedir. Video ekranları, monitörleri, somut kazanım görülmekten çok bir nesnenin değişik tasarruflarının denemeleri olarak sunumlarda karşımıza çıkmaktadır. Nam June televizyona zarar vererek, içerisini boşaltarak farklı materyallerle doldurarak, pislikler koyulmuş içerisine bitkiler monte ederek, yaşanan anı yansıtmak istemiştir. Monitörü dekoratif ürün haline getirerek mimarlık ve dekarosyon yakınlığı ön plana çıkarılarak disiplinler arası ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Vito Acconci, 1971 yılında vücudun imgenin materyali gibi ele alındığı beden sanatı ile dijital alanda çalışarak yeni bir yaklaşımla yaptığı Centers (Merkezler) adlı çalışmasıyla karşımıza çıkmaktadır (Altunay, 2004, akt: Bingöl, 2015, s. 29). Avangart hareketlerin özellikle 20. yüzyılın başından bu yana müzik, tiyatro, sinema, opera ve plastik sanatlar birbirleriyle etkileşime girdiği görülmektedir. Alman besteci Richard Wagner (1813-1883) kalıcı simgesel değerler peşinde olan bir sanatçıdır. Ayrıca sanatçı yaşadığı yüzyılı tamamen tesiri altına alarak dönemine damgasını vurmuştur. Wagner tarafından ortaya konulan Gesamtkunstwerk teorisi, bütünlüklü sanat eseri anlamına gelmektedir. Sanatçının teorisi operada devrim niteliğinde gelişmelere neden olmuş ve bu tercihin sinemayı da oldukça etkilediği görülmüştür. Müzikli dramın doğmasına neden olmuş bu teori ile artık söz, ses ve jestler bir arada kullanılmıştır. Müzik, drama, şiir ve sahnede bulunan her şey aynı düzlemde estetik hale getirilerek disiplinler arası sanatın önemli basamaklarından olan bu yaklaşım ile tamamlanmış sanat eserlerine dönüştürülmeye gayret edilmiştir. Sentetik Kübizm ile birlikte farklı malzemelerin sanata dahil edilmesi, resim sanatında yeni bir yol açılmıştır. Dada sanatçıları, bu yolda ilerleyerek farklı malzemelerin yanı sıra farklı disiplinlerin bir arada kullanıldığı bir anlayış benimsemişlerdir. Ball, Emmy Hennings, Tristan Tzara, Hans Arp, Richard Huelsenbeck, Sophie Tauber gibi sanatçılar 1916'da Zürih'te, yaşadıkları dönemin sistemine karşı çıkarak sanata yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Cabaret Voltaire'de savaşa ve düzene karşı nefretlerini dile getiren çalışmalar yaparak sergilemişler ve çeşitli gösteriler ortaya koymuşlardır. Cabaret Voltaire'de Ball'ın anlatımıyla Tristan Tzara, Fransızca ve Danca şarkılar söylenmiş, yazdığı şiirleri okumuştur. Rus danslarını ve halk şarkılarını balalayka orkestrası çalmış ve Otto Van Rees, Hans Arp, Viking Eggeling, Marcel Janco, Marcel Slodki gibi Dadacıların tablolarından oluşan sergi açılmıştır. Fransız geceleri düzenlenerek eşanlı şiirler okunmuş ve davul eşliğinde şarkılar söylenmiştir. Bu yaptıkları performanslar Farklı disiplinleri bir arada kullanarak yepyeni bir dil yaratılabileceğinin ilk göstergeleri olmuştur. Dada hareketi, Berlin'de, Zürih'te ve Paris'te çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Berlin grubunda yer alan Kurt Schwitters, hareketten ayrılarak Dada'nın farklı bir tarzını kurmuş ve bunu da "Merz" olarak isimlendirmiştir.

Alman Sanatçı Schwitters, mekan-yapıt ilişkisini sorgulayarak şekillendiren çalışmalarında mecmua parçaları, gazete, bandroller, kırılmış ahşap tahta modüller, benzeri işe yaramayan

atılmış materyallerden yararlanarak kolajlar ve yapılar oluşturmuştur. Ayrıca her şeyin potansiyel sanat olarak görüldüğü yaratıcı sanat yaklaşımından karıştırarak ve zıtlık ilişkileri kurularak bütüne ulaşılabileceğini savunmuştur. Resimlerinde yer alan renklere karşıtlık oluşturmak ve bu zıtlığı ortaya koyabilmek için rengi, biçimlere karşılık biçimleri ve dokuya karşıda yine dokuları kullanarak kompozisyonlar oluşturmuştur. Alman sanatçı Schwitter çalışmaları ile yerleştirme akımının temellerini oluşturarak pop sanatın, oluşum sanatın, konsept başlangıç örneklerini vererek bu akımın temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir (Savaş, 2010, s. 7-8). 20. yüzyılda teknolojik gelişmeyle beraber hız elde eden sanayileşme, uygar yüzyılda sanat uğraşısı içinde olan insana değişik yöntem ve materyallerle o zamana değin bilinmeyen yöntem ve materyallerle farklı olanaklar sunarak o zamana kadar kabul gören bütün sanat kaidelerini değiştirdiği fark edilmiştir. Bahsedilen değişim sayesinde, daha özgür ya da yenilik peşinde koşan sanatçıların eserlerinde ifade biçimlerini eserlerinde gösterme çabalarında disiplinler arası bir yaklaşım görülmeye başlamaktadır. Bilhassa seramik güncel sanat arayışında ilk tercih edilen materyal olarak kullanılmaya başlanmıştır. Seramiğe has yaratma yöntemleriyle, yüzeysel çalışma imkanları ile belli başlı aşamalardan oluşan, insan doğasına yakın, plastiği ile oluşturulması seramiği yararlanan malzeme dışına çıkarılarak görselliği ön plana çıkan bir nesneye dönüştürmüştür. Miro, Picasso, Matisse, Chagall çalışmalarında seramik malzemesini kullanan ustalardan bir kaçıdır. Sanat ürünlerinde seramik materyalinden yararlanan başlıca usta ressamlar ise Viladimir Ttlin, Raoul Dfy, Wassily Kandinsky, Asger Jorn, Kasimir Malevich, Lucio Fontana, Paul Gauguin, Karel Appel, Lucebert, Fernend Legerdir (Gökkaya, 2013, s. 26). Disiplinlerarası yaklaşımın çağımızda görsel sanatlar öğretiminin başlıca hedefleri bakımından birçok etki barındırdığı düşünülmektedir. Disiplinlerarası yaklaşıma dayalı yaklaşım, bireylere bir çok bakımdan gelişim imkanı sunmaktadır. Bahsedilenlerden yola çıkılarak çalışmada edebiyat alanından ve öğretim bakımından önem arz ettiği kabul edilen şiir yazın ürünlerinden faydalanılmıştır (İnceağaç ve Yılmaz, 2017, s. 307).

SANAT DİSİPLİNLERİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: "EDEBİYAT"

Edebiyatın kısıtlı olmayan doğrudan dile getirilen sorun içerme zenginliği, diğer sanatlar arasındaki yerini belirlemektedir. Çok zengin bilgi olanakları sayesinde ve kitapların çok fazla sayıda basılmasıyla, edebiyat büyük bir toplumsal anlam ve önem kazanmıştır. Edebiyat öteki sanatları da gittikçe daha fazla ekiler olmuştur. Radyo programlarında, televizyon programlarında, tiyatro ile sinema salonlarında, konser alanlarında görsel sanatta, müzikte bu dalların sanat yaklaşımlarıyla yazarlar tarafından yaratılmış imgeler sayesinde yeniden yaşam bulmuştur. Edebiyatın öteki sanatlara oranla belli bir kısıtlılığı da vardır. Diğer sanatlar arasındaki ilişkiler tarihsel olarak değişiklik gösterdiği söylenebilir. Örneğin, ilk sinkrestik (ayrışmamış) sanatta, sözsüz oyun ve dans ağırlıkta görülmektedir. Antikçağ için, plastik değer önünde gelişti karakteristiktir. Rönesans'ın ve klasik estetiği, resim sanatının deneyimlerine dayanmaktadır. Alman romantizminin kuramlarına göre "birinciliği" dil sanatı ile müzik paylaşıyordu. 19. ve 20. yüzyılın gerçekçi estetiğinde "Birincilik Ödülü"nü edebiyata verildiği görülmüştür (Pospelov, 2005. akt: Elal, 2011, s. 27). Görsel sanatlar ve edebiyat, tarihi süreç içerisinde, bir birine benzeyen yönleri birbirinden farklılaşmalardan ortaya çıkan çok taraflı unsurlarla bir biri ile bağlanmış görülmektedir. Görsel sanatçılar, yazarlar, edebiyat okurları ile ulaşılmak istenen halk için şiir ve plastik sanat arasında meydana gelen etkiler özgün yapı ile konu kapsamı

düşünülmüş. Güzel Sanatlar dili ve yazın dilinin algılanması, tercümesi, baştan yazılması ile meydana getirdiği tesir sanat yaratıcısıyla ulaşılmak istenen toplumun üstlendiği statülerle sürekli büyüdüğü ve farklılaştığı görülmektedir. Modernizm sonrası küresel açıdan, bilhassa 1960'lardan günümüze Batı dünyasında, kurumsal alanlar ve koşullarda meydana gelen değişiklikler bu değişimleri sosyal ve politik yansımaları ile ortaya çıkardıkları yeniliklerle ilişki durum veya konumdur.

Edebiyatta ve görsel sanatlarda modernizm sonrası görüş Postmodern tarz; genel olarak eklektizm, konunun kapsamını aşma, geçmişteki atıflara dönüşü ve beğenilen iletişim kanallarının özümsemesi ile ayırt edilmiştir. Modernizm sonrası görsel sanatlar ile edebiyatın bir diğer paydası ise elit veya ağır başlı sanat anlayışından "alt seviye" yığınların beğenisine uygun sanat veya zevk sınırlarının geçilmesidir. 1970'lerden günümüze post-kolonyal, feminist, multi etnik, çok kültürlü sanatın ortaya çıkış ve yayılması da postmodernizmi tanımlayan önemli yansımaları arasında görülmemektedir (Dikmen, 2019, s. 385).

Görsel sanatlar ve edebiyat, yaratma aşaması gidişatı düşünüldüğü zaman materyal seçimi yaparken, görsel sanatçı da aynı yazara benzer hareket ettiği görülmektedir. Ressam boya veya kalem, heykeltıraş katı malzeme, demir veya çamur benzeri malzeme seçimi yaparken yazarın kelimeler ve türler arasında seçim yaptığı görülmektedir. Her sanatçı bahsedilen tercihten sonra elde edilen materyalleri, meydana getireceği malzemeleri, ortaya çıkaracağı eserinin hedefine en elverişli bir tarzda düzenlemeye gitmektedir. Edebiyat ve plastik sanatlar tarihi süreç içerisinde bir etkileşimde oldukları görülmektedir. Görsel sanatlardan esinlenerek yazılan pek çok edebiyat yapıtı olduğu gibi edebi metinlerden yararlanılarak yapılan çok sayıda görsel sanatlar eseri bulunmaktadır. Bazı belirli karşılaştırmalara daha yakından inceleyecek olursak görsel sanatlar ve edebiyat alanlarında aynı dönemdeki veya aynı sanat akımına bağlı sanatların benzerlikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır (Dikmen, 2019, s. 386). Şiir, musiki, film, mimarlık, heykel ve başka sanat alanlarının birbirleri ile bağlantılı oldukları sanat tarihi boyunca karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Rönesans döneminde görüldüğü üzere sanatçıların bir kısmı birkaç sanat alanında yetkin oldukları görülmektedir. Örneğin Leonardo da Vinci, Rönesans döneminin çok ünlü sanatçısı olması yanında mucit, düşünür, mühendis, anatomist, heykeltıraş, ressam ve yazardır. Aynı dönemde yaşamış Michelangelo'da, şair, mimar, heykeltıraş ve ressamdır. Leon Battista çağının önemli teorisyeni olmasının yanı sıra, şair, ressam, yazar, dilbilimci, müzisyen, mimar ve düşünürdür. Almanya'da 20. yüzyıl başlarında kurulan Bauhaus okulunun öncelikli sanat dallarının hepsinin birlikte yer aldığı sanat eğitimi ile zanaatçılığın bir arada görüldüğü eğitim ortaya çıkarmaktır. Batı medeniyetinde, ilk başlarda resim ile heykel iktidar, himaye edilme ve din söylemlerini aktarmak için geliştiği görülmektedir. Görsel sanatlar çoğunlukla hikâye anlatma ile yakın ilişkili olmuştur. Çoğunlukla inanç ya da tarihi söyleşilerde komplike simgesel bakımdan meydana getirilmiş tür olarak ortaya konmuş olan janr görüntüler, natüremortlar ile model resimleri, yüzyıllar geçtikçe ve sanatın alanı genişledikçe daha fazla yaygınlaşmıştır. 20. yy'da soyut resmin klasik resim anlayışıyla bağlı radikal şekilde hat çekmesiyle, avangartla bağlantı kurulan pek çok ressam doğayı betimleyen sanata karşı tavır olarak onu ortadan kaldırmak istemiştir. 1960'lı yıllarda ve 1970'li yıllarda ABD ile Avrupa ülkelerinde minimalist heykel ve resim sanatında süreç ile maddeselliğe ilişkin ortaya konulan minimalizm sonrası yatkınlık ilerleme göstermektedir. 1920'li yıllar ile 1930'lı yılların

dışavurumcu akımının etkisindeki dış dünyanın olduğu gibi yansıtıldığı anlayışın 1980'li yıllarda tekrar hayat bulmasına tanık olunmuştur (Dikmen, 2019, s. 387- 388).

Resim, müzik, edebiyat gibi sanat türleri arasındaki ilişkilere bakıldığında bu ilişkilerin diğer etkenlerin yanında genellikle konu ve içerik bakımından geliştiği gözlemlenmektedir. Resim ve edebiyat türlerindeki ilişkide birtakım ayrıntılar bulunmaktadır. İlk olarak kitaplarda konunun daha iyi anlatılması için çizim ve resim sanatının kullanılması ve kitap kapaklarının resimlenmesi edebiyat ve resim sanatıyla bir araya getiren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Resim ve edebiyatın daha niteliksel ilişkisini ortaya koyan örnekleri ise bir başka yönden karşımıza çıkmaktadır. Hikâyeler, konular, karakterler, tarihi olaylar bu iki ayrı sanat türü arasında ortaklıklar kurulmasına, birbirlerinden etkilenmesine neden olabilmektedir. Ressamların edebi eserlerden esinlenerek ürettiği birçok resimleri vardır. Örneğin Pablo Picasso, Salvador Dali, Honore Daumier gibi büyük sanatçıların Don Kişot'u farklı biçimlerde devamlı resimlemesi buna güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda Türk sanatında Abidin Dino'nun sanatsal üretimlerinde bir edebiyat-resim ilişkisini bulmak mümkündür. Abidin Dino, çağını anlayan, analiz edebilen ve çağdaşlarıyla ilişkiler kurarak üretimlerde bulunan bir sanatçı olarak özellikle edebiyat alanında etkilendiği eserlerle ilgili çalışmalar yapmıştır. Nazım Hikmet, Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal gibi döneminin yazarları ile arkadaşlıklar kuran Abidin Dino'nun öne çıkan kitap resimleri bulunmaktadır (Aydın, 2017, s. 86).

"Şair ressamım - Ressam şairim" olarak açıklayan Eyüboğlu, okuyucusuna mısralar yoluyla yağlı boya eserler gösteren sanatçıdır. Şair gönül zenginliğini denize, şiir yetisinin yüksekliğini güneşe ve eserlerini parlak resim tablolarına benzetmektedir. Yaşadığımız hayata dair öğelerin, yazarın duygu dünyasını anlatan nesnelere haline gelmesi şiir mısralarının resmettiği yaşanan başka hayat olarak önümüze çıktığı görülmektedir (Eyüboğlu, 1986, s. 69). Eyüboğlu ister yağlı boya eserlerinde olsun isterse şiirlerinde betimlediği dış çevre kendi duygu dünyasını hayaller ve simgelerle ortaya koyan saklı ve saklanmış durumlar yansıtan unsurlar vardır. Dünyaya hoşluklar ile sevinçler yönünden yaklaşabilen yazarın şiir üslubu, insani hayatında yaşadığı sıkıntılara rağmen coşkulu ve parlak tablolarla doludur.

1950'den sonraya görsel ve somut mısralar benzeri mefhumlar ile o mefhumların kapsadığı mısralardan kaynaklansa da görsel sanatlar ve edebiyatın bağlantısı çok önceki devirlere değin götürülebilir. Edebiyat ve şiir beraberliğini abecelere dek genişleten Kayahan Özgül, bu bağlamda Kiril ve Çin abecelerinin pitoresk özelliklerini devam ettirdiğini açıkladıktan sonra pitoresk ile abece bağlantısını önemini açıklamak amacıyla Hurufilik yaklaşımına vurgu yapmaktadır. Sanatçı, resim yazılarının bakıldığında, mescit, kandil, serpuş, kayık gibi nesnelere; kuş, deve, arslan, benzeri yaşayan nesnelere alfabe ile resmedildiğini söylemektedir (Özgül, 1997 Akt: Tunç, 2015, s. 250).

Divan şiirinde geleneksel mısra idrakinin yanında şiirde kelimelerin aktarımında meydana gelen ve görselliği önemseyen düşüncelerin varlığına değinilmek istenmektedir. Şenödeyici yaptığı araştırmalarda, divan şairlerinin görselliği özellikle belirtmek amacıyla birçok şiir yazmalarını örnek olarak göstermektedir. Can Yücel, Behçet Necatigil, İlhan Berk ve Ercüment Behzad gibi şairler, değişik nedenlerle şiirlerinde görselliği ön plana çıkarmış Cumhuriyet dönemi Türk sanatçılarıdır. Bahsedilen ürünlerin bazılarının, görsel, deneysel şiir veya somut şiir

benzeri tanımların ortaya çıkmasından evvel karşılaşılması, kavramların oluşturulmasından önce görülmesi, diğerlerininse değişik mahiyet taşımaları, bu şiirlerin ne olarak isimlendirileceği veya yorumlanacağı hakkında bir tartışmaya neden olmaktadır (Tunç, 2015, s.250).

Tüm yazın türlerine refere olan bilinen ilk yazın türü, dilin doğuşuyla oluşmaya başlayan şiirdir. Çağlar boyunca değişik şiir tanımları yapılmış, fakat hiçbiri uzun ömürlü olmamış, günümüze kadar ulaşmamıştır. Fakat yapılan bu tanımlarda bazı noktalar tekrar edilir olmuştur. Şiirin ritme dayanması, kendine özgü bir söylemsel yanın olması, kendine has bir dile sahip olması, imgelerle düşünmeyi gerektirmesi, dinlenildiği zaman veya okunduğu zaman insanlarda güzel duysal (estetik) bir etkilenme meydana getirmesi şiir türünün bazı özelliklerindedir. Türkçe'de uzun süre şiirle nazım anlamdaş olarak kullanılmıştır. Sonraki zamanlarda ise şiirle nazım aynı şeyler olmadığı ayırımın varılmış, uyaklı, ölçülü ama sanat değeri bulunmayan eserlere nazım denilmeye başlanmıştır. Düz yazı gibi bir anlatım yoludur nazım, şiir sanatsal bir şiir dilin doğuşu ile ortaya çıkan, tüm yazın çeşitlerini refere edilen ilk yazın çeşitlerinden bir tanesidir. Şiir sanatsal bir değer, bir yaratımdır bu yönüyle nazımdan ayrılır. İnsan konuşmayı bulması, sesini bir araç gibi kullanıp onu geliştirmesiyle yaşatır, bu insanoglunun doğuşu ve gelişmesini gösteren bir aşama olarak karşımıza çıkar. Şiir ise dilin doğuşuyla meydana gelmeye başlayan, tüm yazın çeşitlerine kaynaklık yaptığı yazın dalı olarak kabul edilmektedir (Elal, 2011, s. 29-30). Şiir ve resim arasında kurulan ilişki, Antik Yunan dönemine dayanmaktadır. Aristoteles ve Platon ile beraber ortaya çıkan sanatta temsil sorunu ve edebiyat ilişkisi tartışmaya açılır. İki farklı disiplinin temsil sorununa Horatius'un Ut Pictura anlatısı bu merkezden başlayarak odaklandığı görülmektedir. Platon'un Devlet ve Aristoteles'in Poetika eserlerinde sanattaki temsil sorununa dair en erken referanslar görülmektedir. Temsil sorununu açıklama için her iki metinde içerisinde resim ve şiir arasındaki analogi kullanılarak temsil sorununu açıklamak için kullanılır. O dönemlerde ressamın ve şairlerin var olanın aktarımını yansıtarak yaşamı aktardıklarını düşünürlerdi. Antikide de, özellikle şiir çokça rağbet gören bir sanat dalı olmuştur. Temsil sanat teorilerinin ilk mefhumu olarak hem örnek olmanın yanında çizme düşüncesini içine alan bir tanım olarak kabul edilmektedir. Platon'un felsefesinde taklit yolu ile yapmak bir başka deyişle üretmek demek antik Yunan'dan Rönesans'a temsil anlamına gelmektedir. Hakikat hislerle değil zihni bir çaba ile anlaşılan düşünceler evrenidir. Dahil olduğumuz, gördüğümüz evren temsillerden ibaret bir dünyadır. Devamlı vuku durumunda bulunan, durmadan değişen bir evren'de kesin ya da sağlam bir salıktan bahsetmek imkansızdır. Reel bilgi, sabit idealar evrenidir. Bu duyular dünyasının, kendi taklit olan, bazı taraflarını tanrının bazı tarafını insanın oluşturduğuna inanılmaktadır. Ama gerçeklik derecesi kopyanınkinden aşağı olan şeyler vardır. Fakat doğal objeler bulunmamaktadır tanrının eserleri arasında, bu nesnelere yansımaları da bulunmaktadır. Platon tüm söylenenleri "eidola" şeklinde açıklamaktadır. Eksiksiz bir tanımla eidola, düşüncelerin taklidinin taklidi kavramı olarak ortaya sürülmektedir. Bu nedenle gerçekliğin hemen hemen olmadığı kabul edilir. İdeaların bir kopyası olduğu için duyular dünyasının kendisi zaten bir derece gerçeklikten uzaklaşmıştır. Platon'a göre resim ve şiir, eidolalar gibi bir yansıma olarak kabul eder. Platom bu yüzden sanatı yansıtma olarak tanımlar. Devlet adlı yapıtında sanatçının ise neyi yansıttığı sorunu şöyle cevaplayacaktır:

Hiç de zor değil, birkaç türlü olabilir bu iş; hem çabuk, çarçabuk. İstersen bir ayna al eline, dört bir yana tut. Bir yanda yaptın gitti güneşi, yıldızları, dünyayı, kendini, evin bütün eşyasını,

bitkileri, bütün canlı varlıkları. -Evet, görünürde varlıklar yaratmış olurum, ama hiçbir gerçekliği olmaz bunların. -İyi ya, tam üstüne bastın iste düşüncemin; çünkü bu türlü varlık yaratan ustalar arasında ressamı da koyabiliriz değil mi? -Koyabiliriz tabii. -Yaptığı şeyin gerçekliği yoktur diyeceksin, ama ressamın yaptığı sedir de bir çeşit sedir değil midir? -Ya dülgerin yaptığı? Biraz önce demiştin ki dülger sedir ideasını, yani bizce aslını, özünü yapmaz, bir çeşidini yapar. -Sedirin aslını yapmadığına göre, gerçeğini değil, gerçeğine benzeyen bir örneğini yapmış olur (Fırat, 2013, s. 84-85).

Şairin sözcüklerle yaptığını ressamın renklerle yaptığı düşünülürse aslında her sanat türü kopyanın kopyasını ortaya koymaktadır. Bu noktada resim ve şiir bu nedenle yakınlık arz etmektedir. Platon, taklit edilenin sadece aslının inikası kabul eden ve yapılanın etik kabul edilemeyeceği savunmaktadır. Gördüğü anlamda Platon'un taklidi ileride kapsadığı bu etik eksikliği bir tarafa bırakacak ve eski yazınsal örneklere bir prototip haline gelecektir. Platon görsel sanatları, fikir ile gerçek olan arasındaki ilişki bakımından irdeler. Yalnızca kendi dışında var olan gerçeklikleri dışında imgeler başka hiçbir gerçekliği yansıtmaz. Gerçekte var olan dünyanın yansımasından başka bir şey değildir, dışarıdaki gözle görünür dünya, görünmeyen arketip ve idealardan meydana gelmektedir. Platon'un taklit konseptini anlatırken kullandığı ayna benzetmesi şiir ve resmin yakınlık derecelerini daha açık bir biçimde anlamak için daha açıklayıcı bir örnektir. İdeal gerçekliği kendi aynasından yansıtır, şair ya da ressam yaratmaz. Buna göre resim ve şiir gerçekdışı, illüzyondur. Aristoteles'in tragedyanın yapısı üzerine geliştirdiği fikirler özellikle trajedi ve resim ilişkisine önemli açılımlar kazandıracaktır.

Rönesans'ın sanat anlayışını büyük ölçüde yönlendirecek argümanlar aynı zamanda Ut Pictura Poesis analojisi çevresinde gelişecektir (Şengel, 2002, Akt, Fırat, 2013, s. 2).

ÖZGÜN BASKI RESİMDE EDEBİYATIN KULLANIMINA YÖNELİK UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Özgün Baskı Resim dersi bireysel duyarlılıkların ve farklılıkların ön planda olduğu bir ders olarak tanımlanabilir. Zamanla sanat eğitiminin sosyalleşme, kültürlenme ve eğitim fonksiyonuna odaklanmayı maksat edinmiş, bunun yanı sıra şiir, söz sanatlarında keyif bulan, farkındalığa ulaşmış, eleştirel yeteneğe sahip kendini gerçekleştirmiş insanlar olunması amaçlanmalıdır. Yaşadığımız dönemde sanatsal materyal imkanları düşünülebileceğin çok ötesine gitmektedir; bunun yardımıyla öğrenciler malzemenin imkanlarından yararlanarak bir çok değişik ifade tarzlarına erişebilmektedirler. Taklitçi yaklaşımdan ziyade, bireylerin, yaratıcılıkların ön plana çıkararak, edebi bir eseri irdeleyebilen, hakkında yorum yapabilen, öğrencilerin yaratıcılık özelliklerini harekete geçiren Özgün Baskı Resim dersi, atölye içerisinde oluşturabilen öğretim aşaması, daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın hedefi, Güzel Sanatlar öğretiminde, özelde ise Özgün Baskı Resim dersi boyunca, Şiir-Özgün Baskı Resim ilişkisini disiplinler arası etkileşim kapsamında incelemek ve çalışma örnekleri ortaya koymaktır. Edebiyatı da içine alan sürece Özgün Baskı Resim dersi yapılandırılır ve düşünsel bir yaklaşımla, Özgün Baskı Resim çalışmaları başka bir boyutta uygulanmaya çalışılır. Çalışma grubunu, 2019-2020 akademik yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümünde 2. ve 3. sınıf olarak eğitim gören 45 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrenci-

ler final projesinde eğitim öğretim sürecinde Özgün Baskı Resim tekniklerini uygulamalı çalışmalar yapmışlar ve hazırladıkları kompozisyonu birebir baskı çalışması olarak uygulamışlardır. Merkezi yerleştirme sınavı ile Güzel Sanatlar Fakültesini kazanan öğrencilerin, yapacakları final projelerinde hazır bulunuşluk seviyeleri uygun kabul edilmiştir. Çalışma döneminde, öğrencilerle birlikte Pablo Neruda'nın "Yavaş Yavaş Ölürler", Kathleen O'Meara'nın "Ve İnsanlar Evlerinde Kaldılar" şiirleri incelenmiş ve öğrenciler şiirleri okumaya teşvik edilmiştir. Bu Edebiyat eserlerinin öğrencilerin yaratıcı düşünme biçimlerini ve hayal güçlerini olumlu yönde etkileyip harekete geçireceği varsayılmıştır. Öğrenciler bu sayede şairin anlatamadığı yönleri resmedilebilir. Ayrıca öğrenciler, şiirdeki yoğun manaları tüm boyutları ile anlamaya şiiri meydana getiren birlikteki pasajlara varmak için çabalayabilir. Final projesinin gerçekleştireceği Özgün Baskı Resim çalışması ile daha yoğun anlama ile realist düzleme yapılacak olan resim, şiirin görsel bir ürünü aynı zamanda öğrencilerin iç dünyalarındaki bir ifadenin dışavurumu olacaktır.

Final projesinde öğrencilerin Pablo Neruda'nın "Yavaş Yavaş Ölürler", Kathleen O'Meara'nın "Ve İnsanlar Evlerinde Kaldılar" adlı şiirlerin anlatılarının özeti olacak şekilde resmetmekle kalmayacakları, aynı zamanda Özgün Baskı Resim çalışması yapan öğrencilerin, sadece kendi yaşamı ile edebi bir şiirde yer alan duygu, mekan ya da nesnelere değil, şiirle şairin hayatı bütünleştirilip heyecanlı ve hissedilen ifadelerle ulaşabileceği düşünülmektedir. Öğrencilerin okudukları şiiri 15 karede kompozisyon haline getirilmesi hedeflenmiştir. Ortaya çıkacak işin asgari 30x50 cm ebatında olması gerekmektedir.

Bu kapsamda şiirler atölye de öğrencilerle beraber dinlenmiş, şairlerin şiirleri ile yazıldığı zamana dair düşünceler paylaşılmıştır. Bunların ardından öğrencilerden dersin devam ettiği haftalar süresince Özgün Baskı Resim algılayışı paralelinde eserlerin hazırlık aşamalarının gerçekleştirilmesi kompozisyonlara ulaşmaları amaç olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin şiirlere dair fikirler, özgün yaklaşımlarıyla en etkili yolla ortaya çıkarabilecekleri kompozisyonu elde edebilmeleri için uygulanan bütün teknik ve dijital teknolojiden faydalanmaları yönünde serbestlik verilmiştir. Öğrencilerden her biri, farklı bir şiir, eser okuyup farklı bir dünya ya kapılarını açmışlardır. Şairin hayatı, yaşadığı çağdaki sosyal şartlar tartışılarak şiirdeki olaylar, kişiler veya yerler hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur. Ondaki sonraki derse seçtikleri eseri ortaya koyan kompozisyonlarla katılan öğrencilerle, yaptıkları işlere dair değerlendirmelerde yapılmıştır. Öğrencilerin yaptıkları işler bire bir ve de bütün grupla birlikte değerlendirilmiş, çizilen resimlere, kullandıkları simgeler hakkında dair yorumlar yapılmıştır. Bu şekilde yaptıkları işleri yeniden düşünme şansını elde etmişler, yapılar tenkitler ile kompozisyonlarında, tasarımlarında düzeltmeler yaparak işlerini sonlandırmışlardır. Şiirdeki kişiler, yerler veya detay görsel eleman olarak resimsel tasvir şeklinde yeni bir tasarım halini almıştır. Bahsedilen tasarımda şiirde anlatılmak istenen duygu-düşünceler resmedilmeye gayret edilirken bunun yanı sıra kompozisyonda ritim, boşluk/doluluk gibi değişik temel sanat ilke ile elemanları düşünülerek yapılan bir eser amaçlanmıştır. Baskı tekniklerinden Linol Baskı ve İpek Baskı Teknikleri uygulanmıştır.

Şiirlerde anlatılan insanlar, olgular, yaşananlar, okuyucuya değişik hisler, algılar katarken bununla birlikte okuyucunun yaşadığı hayattaki his dünyasına etki edebilen dengelerinde yapı-

sında taşımaktadır. Değişen farklı okuyucuyla değişik bir yaklaşım elde eden şiir, bir nevi farklı bir çizim oluşumuyla, resmi meydana getiren sanatçının hayatından ayrıntılar barındırmaya başlamaktadır. Bu anlamda proje, yenilikçi, deneysel yaklaşımları inceleyen, teknolojik ilerlemenin gölgesindeki hayatın tüketime dayanan kültür anlayışına ayak uydurmeyen, aktif uygulamalı anlayışını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda öğrenciler, sanatçı çalışmalarını çağına ve zamanına göre değerlendirebilmeli, yeni ifade arayışları girmeli ve yeni form çalışmalarına girmeye cesaret edebildikleri eserler ortaya koymaları beklenmektedir (Bingöl, 2015, s. 40).

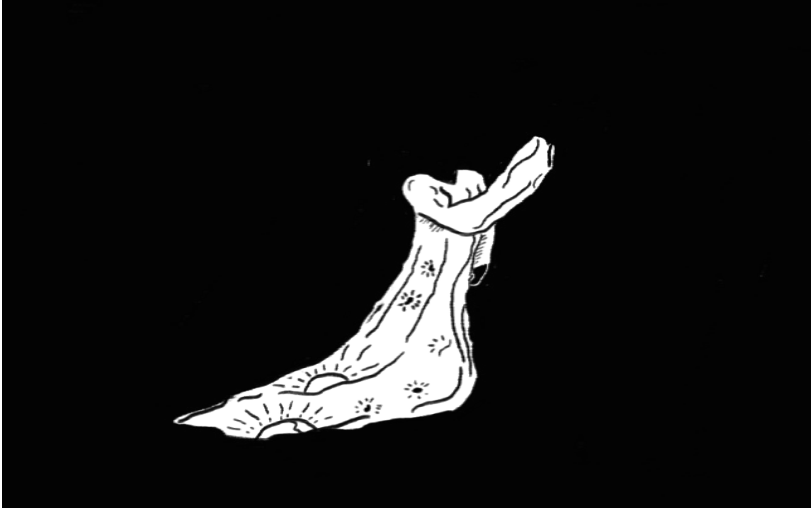
PABLO NERUDA'NIN "YAVAŞ YAVAŞ ÖLÜRLER" ESERİNİN ÖZGÜN BASKI RESİM EĞİTİMİNDE UYGULAMA ÖRNEĞİ

Şili'de demiryolu işçisi bir babanın ve öğretmen bir annenin çocuğu olarak 1904 yılında dünyaya gelen Pablo Neruda, XX. yüzyılın en büyük şairlerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Annesini çok küçük yaşta kaybetmiş, iki yaşında babasının işi nedeniyle yaşadığı şehirden alınıp Temuco'ya götürülmüştür. Babasının ikinci evliliğiyle beraber hayatına girecek olan üvey annesi ile çocukluğu şekillenecektir. Sessiz ve oldukça duygusal bir çocuk olan Neruda, dudaklarındaki bu sessizliğe rağmen içine dünyaları sığdırmış ve bu sessizlikten sıyrılıp dünya için şarkılar söylemeyi kendisine hedef seçmiştir. Şili ormanları, yağmur, keşfettiği doğa ile ilk defa karşılaştığından kendinden geçtiğini belirttiği deniz, şairin satırların her zaman kendini göstermiştir. Ruhu kitaplarla, hayallerle ve şiirlerle kaplı olan şair, elinde bir teneke bavulla yollara düştüğünde ürkek bir şekilde dünyaya sızmaya başlamıştır. 1923 yılında ilk kitabı Crepusculacio, basılmıştır. 1924 yılında Veintepoemas de amor canciondesesperada (Yirmi Aşk Şiiri ve Umutsuz Bir Şarkı) basılan eserleridir. Zaman içinde kitapları tutulan, bir de öğrenci edebiyat ödülü kazanan Neruda'nın ünü yavaş yavaş duyulmaya başlanmıştır. Bir dostunun tavsiyesi üzerine görüştüğü Dışişleri Bakanlığı, şairin yeni ufuklara yelken açmasını sağlamıştır. İspanya dahil pek çok ülkede konsolos olarak görev yapmış, birçok yazarla iletişim ve etkileşim içerisine girmiştir. İlk kez 1927 yılında Madrid'e giden şair 1952 yılına değin bir çok Avrupa, ve Sovyet ülkesinde yaşamıştır (Duran, 2010, s. 1006). Dünya Barış Ödülü 1952 yılında büyük dünya ozanı unvanı ile anılan Neruda'ya verilir. Şili Cumhurbaşkanlığına 1969 yılında aday gösterilen Neruda, Allendenin safında adaylık sürecinden çekilmiştir. 1971 yılında Cumhurbaşkanı isteği ile Paris Büyükelçiliği görevlisi olmuştur. 1971 yılında bu görevdeyken Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür (Baros, 2019).

Yavaş yavaş ölürler
 Seyehat etmeyenler
 Yavaş yavaş ölürler
 Okumayanlar, müzik dinlemeyenler,
 Vicdanlarında hoşgörüyü barındırmayanlar.
 Yavaş yavaş ölürler
 Alışkanlıklarına esir olanlar,
 Her gün aynı yolları yürüyenler,
 Ufuklarını genişletmeyen ve değiştirmeyenler,
 Elbiselerinin rengi değiştirme riskine bile girmeyenler,
 Bir yabancı ile konuşmayanlar.

Yavaş yavaş ölürlər
Heyecanlardan kaçınanlar,
Tamir edilən kırık kalplərin gözlərindəki pırıltıyı görmək
İsteməkdən kaçınanlar
Yavaş yavaş ölürlər
Aşkta və işte bedbaht olup yön dəyişirməyənlər,
Rüyalarını gerçəkləşdirmək üçün risk almayanlar,
Hayatlarında bir kez dahi mantıklı təvsiyələr dışına
Çıkmamış olanlar.

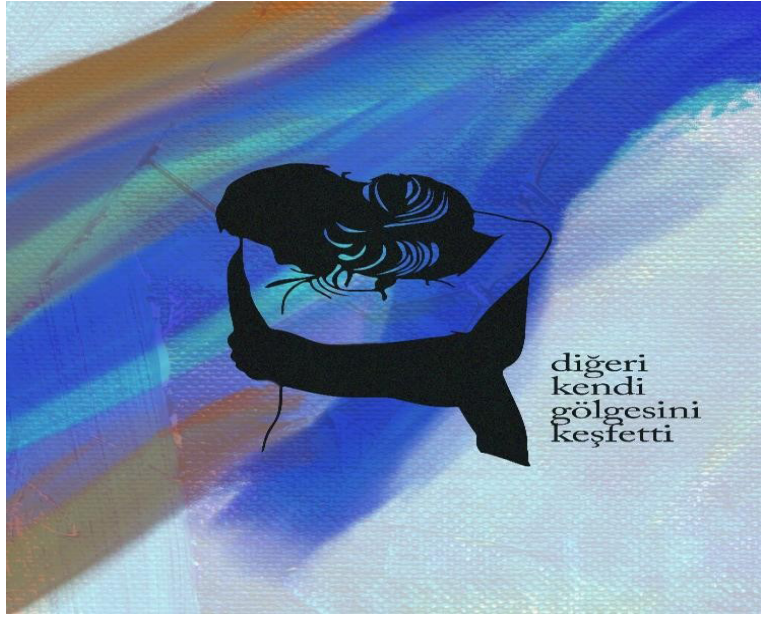
Pablo Neruda

Şekil 1. Öğrenci çalışması GİT Bölümü Gülben Gözükoca Linol Baskı

Şekil 2. Öğrenci çalışması GİT Bölümü Esra Bağcıvan, Linol Baskı.

Şekil 3. Öğrenci Çalışması GİT Bölümü Elif ŞanlıTürk, İpek Baskı.

KATHLEEN O'MEARA'NIN VE "İNSANLAR EVLERİNDE KALDILAR" ADLI ESERİNİN DESEN EĞİTİMİNDE UYGULAMA ÖRNEĞİ

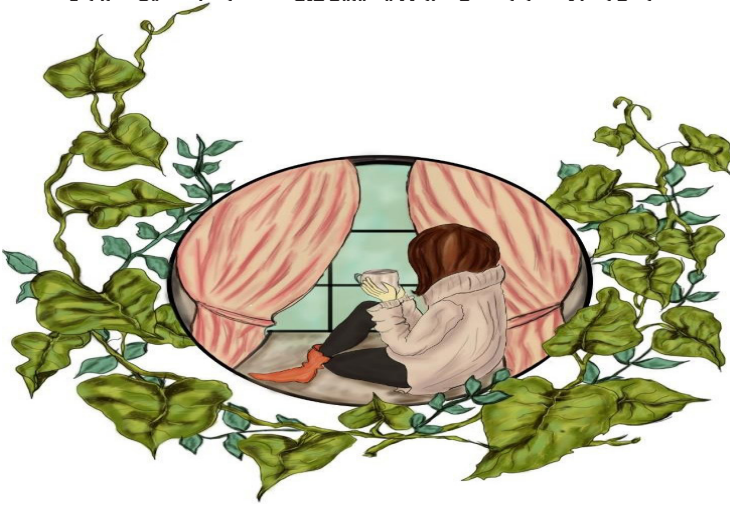
Kathleen O'Meara, 1839'da Dublin'de doğmuştur. Kathleen, ailesiyle birlikte doğduktan kısa süre sonra Fransa'ya göç etti ve hiç İrlanda'ya dönmedi. İrlanda'dan ayrıldıktan sonra hayatının büyük bir kısmı boyunca Paris'te yaşamıştır. Tamamen yazma kariyerine adanmış olduğu için Kathleen O'Meara hiç evlenmemiş ve çocuğu olmamıştır. Kathleen O'Meara'nın yazarlıktaki takma adı Grace Ramsay olup İrlanda-Fransız asıllı Genc Viktorya Dönemi'nin önemli biyograflarından biridir. The Tablet isimli önemli bir İngiliz dergisinin Paris temsilcisi olarak çalışmıştır. O'Meara aynı zamanda kurgu hikâyeler yazmış, bu hikâyeler kadınların seçme ve seçilme haklarından Doğu Avrupa devrimlerine kadar geniş bir yelpazede boy göstermiştir (O'Meara, 2021).

ve insanlar evde kaldılar,
 kitap okudular ve dinlediler.
 dinlendiler, egzersiz yaptılar,
 sanat yaptılar, oyun oynadılar
 ve yeni varoluş yollarını öğrendiler,
 durdular
 daha derinden dinlediler,
 biri meditasyon yaptı, biri dua etti,
 biri dans etti,
 diğeri kendi gölgesini keşfetti,
 insanların düşünceleri değişti, iyileştiler.
 cahilce, tehlikeli, anlamsız ve vicdansızca yaşayan insanların yokluğunda,
 dünya iyileşmeye başladı.
 ve tehlike sona erdiğinde insanlar ölüleri için ağladılar
 ve yeni kararlar aldılar,

yeni bir dünya hayal ettiler,
yeni yaşam biçimleri yarattılar,
Dünyayı tamamen iyileştirdiler,
Tıpkı kendilerini iyileştirdikleri gibi.

Ka

Şekil 5. Öğrenci çalışması GİT Bölümü Kadriye Güney, İpek Baskı.

SONUÇ

Özgün Baskı Resim dersi, temel sanat eğitimi ve desen derslerinin en önemli bileşenidir. Öğrenci sanatsal düşüncelerini uygulamaya geçirebilmek için bu iki teknik alt yapıya ihtiyaç duymaktadır. Bahsedilen teknik alt yapı sanat imkanlarında meydana gelen değişimlere yanıt olur mahiyette bulunması gerekmektedir. Sanat alanında 20. yüzyıl ve sonrasında gerçekleşen sanat akımları ile disiplinler arası etkileşimin çoğaldığı bir döneme geçilmiştir. Görsel sanatlar eğitiminin bir parçası olan Özgün Baskı Resim dersinde bahsedilen etkileşimden uzak durması imkansız hale gelmiştir. Özgün Baskı Resim müfredatı ile muhtevasının, bu kapsamda gönümlüğün teknolojik şartlarından yararlanan yaklaşım ile ele alınarak yeniden düzenlenmesinin getirebileceği katkılar şu şekildedir: Öğrenci Özgün Baskı Resim dersinde çeşitli sanatsal türlerinin zeminlendiği düşünsel ortamı yaşayarak sanat idraki ile ortaya çıkardığı eserlerde dönemin gerekliliklerine daha rahat uyum sağlayabilir. Bu kapsamda Özgün Baskı Resim dersi, öğrencinin hem keyifli vakit geçireceği aynı zamanda dönemin şartlarına ayak uydurabileceği süreci sağlamaktadır. Özgün Baskı Resim dersi, görülenin boya ve kalıplarla yansıtıldığı dinamiğin, geleneksel anlayışa ek olarak geleneksel baskı tekniklerinin yanı sıra teknoloji ve farklı disiplinlerin bir araya geldiği yeni bir yapıda düşünülmesi, gözden geçirilmesi ve uygulanması temel tasarım eğitiminin ve desen dersinde oluşan yeniliklerle birlikte düşünülmesi icap eden bir yaklaşım olmalıdır. İnsan zihni sanat ürünü oluşturmanın ana noktasıdır. Zihinde meydana gelen bir kıvılcım sanat eserinin meydana çıkmasını sağlar. Zihinde oluşan düşünce öğrencinin imge hızı ile sanat algısıyla birleşip düzenlenerek sanat niteliği taşıyan bir ürüne dönüşmüş olur. Sanatsal üretim sürecinin önemli bir noktası hayal gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatın söz konusu olduğu birçok etkinlikte bu durum ortak nokta olarak görülür. Şiir üretim aşamasında olsun tüketim aşamasında olsun fikir üretiminde etkili olarak kullanılan sanat dallarındandır. Öyküde veya şiirde, okuyan insanın düşüncesinde hayat bulmaktadır.

Bu noktada öğrencinin hayal gücü, okuduğu edebi metnin gerçekleşme biçimini etkilemektedir. Edebiyat alanındaki bir romanın veya bir şiir dalının düş gücünü besleyen tür olduğu kanaatine, çalıştırılan bir yeteneğin ilerlemeye müsait olduğu sonucundan hareketle ulaşılabılır. Özgün Baskı çalışmalarında genel bir ifade ile başlangıçta görüleni resmedildiği daha çok kitap kapak tasarımlarında kullanılan bir tekniktir. Dolayısıyla geleneksel bir anlayıştaki Özgün Baskı Resim eğitiminde mevcut bulunandan başlamak anlayışı hakimdir. Bir görselin farklı yüzeylere transfer edilmesi, teknik öğrenme bakımından dersi alanlara bir takım şeyler katsa da bu tarz bir üretim sanatsal gelişim ile yaratıcılığın gelişmesinde etken bir rol oynamaktadır. Burada disiplinler arası bir yaklaşım ile Özgün Baskı Resim ile Edebiyat beraberliği, sanat eğitimi için vazgeçilmez olan yaratıcılığın ve hayal gücünün öğrencinin başlangıç döneminde göz önünde bulundurulması, öğrencilere farklı bakış açıları kazandıracaktır. Özgün Baskı Resim dersi böyle bir yaklaşımla gördüğünü bir zemine aktarma yoluyla bir yere kadar ilerleyebilir, araştırdığını, incelediğini kompozisyona dökme aşamasına ulaştırarak farklı bakış açısı elde edecektir. Böylelikle öğrencinin hayal gücünü kullanmasını ön planda tutan bir yaklaşım oluşacaktır. Edebiyat ile Özgün Baskı Resim dersinde yer verilmesi öğrencilere sınıf içi birlikte çalışabilmelerini ve aynı şiirin birçok bakış açılarından ortaya konma tarzlarını

fark etmelerini sağlayacaktır. Özgün Baskı Resim eğitiminin başka bir ehemmiyeti de orijinal fikir düşüncesine böyle katkıda bulunulabilir. Özgün Baskı dersinde, öğrenciler derse yönelik malzemeyi kullanabilmeyi, kalıp hazırlayabilmeyi, hazırladığı kalıpları farklı yüzeylere aktarabilmeyi, nesnelere soyutlaya bilmeyi, düşüncelerini kompozisyon haline dönüştürebilmeyi öğrenmelidir. İmgesel çalışmayı amaçlayan final çalışmasında, yeni konular, bilgiler öğrenen öğrencilerin yaratıcı düşünme becerileri harekete geçirilmeye çalışılmış, değişik ifade yöntemlerini kullanma fırsatı çalışma alanlarını arttırmıştır. Proje süresince öğrenciler düşüncelerini serbestçe savunabilmiş, farklı çözümlere ulaşmışlar, başka öğrencilerle beraber beyin fırtınası gerçekleştirme imkânı bulmuşlardır. Aynı şiiri değişik açılardan ve özgün kompozisyonlarla resmetmişler, kendilerine ait tasarımlarla görselleştirmişler ve birçok teknik denemeleri gerçekleştirmişlerdir. Yaratıcı düşünme sürecinin tetiklendiği zaman diliminde, eldeki veriler işlenirken farklı kompozisyonlar elde edebilmişlerdir. Yapılan final ödevi sonunda, öğrencinin Özgün Baskı Resim dersinde, disiplinler arası bir uygulamayla şiir, sanat tarihi, sanat felsefesi gibi alanların işlendiği dönem geride bırakılmıştır. Değişik politik yapıların, teknoloji ya da yaratıcılığın eser üretim aşamasında ne gibi katkılar sunabileceğini öğrenmişlerdir. Öğrenciler Özgün Baskı Resimde kullanılan terimlerin hepsini edinerek derste kullanılan teknikler ile malzemeleri kullanabilecek düzeye ulaşmışlardır. Sözel, duyuşsal, işitsel, devinimsel, eylemsel, görsel-plastik alanların tümünde olması gerektiği gibi Özgün Baskı Resim dersinde de hepsini bir arada barındıran bir yöntemle disiplinler arası öğretim yaklaşımı amaçlanmalı ve amaç kapsamında öğrencilerin çok yönlü kazanımlar elde edeceği öğretim müfredatları geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (2003). Türkiye’de Özgün Baskı Resme Tarihsel Bir Bakış; Gravür’ün Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, s. 129-138
- Akalın, G. (2000). *Gravür*, İstanbul: Kale Yayınları.
- Ayan, M. (2007). Sosyolojik Açıdan Özgün Baskı Resim Sanatının Bugünkü Durumu ile İlgili Profesyonel Sanatçıların Görüşlerinin İncelenmesi. Doktora Tezi, T.C Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, A. (2017). Abidin Dino’nun Resimlerinde Yaşayan Edebiyat, *Tykhe Sanat Ve Tasarım Dergisi*, Cilt 02, Sayı 02, sayfalar 84-102.
- Aydoğan, B. K. (2008). Sanatta Disiplinler arası Bir Yaklaşım: Performans Sanatı, *Art-e Sanat Dergisi*, Cilt 1 , Sayı 1, Sayfalar 1-17.
- Bacaksız, E. (2009). Özgün Baskı Tekniklerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, T. C. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Baros, T. (2019). Pablo Neruda, Erişim adresi: <https://akilfikir.net/silili-buyuk-ozan-sair-pablo-neruda/>
- Bingöl, M. (2015). Desen Eğitiminde Edebiyatın Rolü: Kafka ve Wells Örneği, *Sanat Tasarım*

Dergisi, Aralık, Sayfalar 27-45.

Dikmen, B. (2019). Postmodern Dünyada Edebiyat ve Görsel Sanatlar İlişkisi 6th Eurasian Conference On Language And Social Sciences Samarkand State University Faculty Of History, Faculty Of Philology Samarkand, Uzbekistan Sayfalar 385-407.

Duran, Z. (2010). Federico García Lorca'nın Pablo Neruda'nın Edebi Eserleri Üzerindeki Etkisi, V. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, 12-14 Ekim 2016.

Elal, B. (2011). Türk Edebiyatının Kurumsallaşması, Diğer Sanatlarla Etkileşimi Ve Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, T. C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eyüboğlu, B. R. (1986). Resme Başlarken, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fırat, G. (2013). Edebiyat Tarihinde Resim Ve Şiir Analojisi, *Gülbin Fırat Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1.

Gökkaya, K. E. (2013). Disiplinler Arası Sanatsal İfade: Ressam Seramikçiler-Seramikçi Resimler, *Sanat Dergisi*, Cilt 0, Sayı 24, sayfalar 25-40.

İnceağaç, M. ve Yılmaz, M. (2018). Fabl Türünün 7. Sınıf Öğrencilerinin Görsel Sanat Çalışmalarına Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.10, Sayı 24, 2018 Haziran, sayfalar 305-322.

Limon, B. (2001). Çağdaş Özgün Baskı Resim Sanatında Politik Söylemler, Doktora Tezi, T. C. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

O'Meara, K. (2021, 25 Ocak). Erişim adresi: [https://en.wikipedia.org/wiki/Kathleen_O%27Meara_\(writer\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kathleen_O%27Meara_(writer))

Pekmezci, H. (1993). Baskı Resim Sanatı ve Turk Baskı Resim Sanatı Üzerine-I, *Plastik Sanatlar Dergisi*, Seçmeli Dersler Birimi Yayınları, Ankara.

Savaş, A. R. (2010). Disiplinler Arası Sanat Etkileşimlerinin Seramik Sanatı Ve Eğitimine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Toprak, E. (2009). Türkiye'de Özgün Baskı Resim Sanatı'nın Gelişimini Etkileyen Önemli Kurumlar, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Tunç, G. (2015). Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, *Bilig Bahar*, 2015, Sayı 23, sayfalar 249-270.